

KAKO, KADA I ZAŠTO JE NASTALA LEGENDA O NASILNOJ SMRTI KRALJA ZVONIMIRA?

(PRINOS PROUČAVANJU MEHANIZMA NASTAJANJA LEGENDI U
HRVATSKOM SREDNJOVJEKOVNOM DRUŠTVU)

Ivo Goldstein

Pitanje da li je kralj Dimitrije Zvonimir umro ili bio ubijen bilo je predmet velikog interesa historičara, mnogo većeg nego li za druge, zasigurno mnogo važnije i presudnije probleme hrvatske povijesti. Rasprava je bila tako žestoka da se čak moglo na prijelazu stoljeća pa autorovu stavu o novom problemu naslućivati i njegovo političko opredjeljenje: oni konzervativno i klerikalno orijentirani smatrali su da Hrvati nisu mogli ubiti svoga kralja jer se oslonio na papu, što je bilo pozitivno, liberalno nastrojeni su, pak, objašnjavali da je hrvatski narod ubio kralja koji je služio tuđim političkim ciljevima.¹

Suvremenom čovjeku politizacija polemike o načinu Zvonimirove smrti izgleda nepojmljiva, i ona vremenom gubi političku obojenost, ali se gorljivost kojom se iznose neka stajališta ni malo ne smanjuje, sve do posljednjih priloga tom problemu sedamdesetih godina.

Međutim, ovdje ne bih želio analizirati literaturu i sve dostupne, a proturječne izvore, da bih, na kraju, zaključio s tim da je Zvonimir umro ili uistinu bio ubijen. Taj su posao vrlo savjesno i detaljno uradili već moji prethodnici.² Samo bih upozorio na neke činjenice koje u konačnom formiraju opredjeljenja imaju određeno značenje, a naposljetku bih pokušao odrediti kada je, kako i zašto nastala legenda o ubojstvu Dimitrija Zvonimira. Naime, mislim da podatak — da li je hrvatski kralj ubijen ili je umro prirodnom smrću — nije uopće stvar koja bi trebala zanimati suvremenu historijsku znanost. Utvrđivanje, pa čak i konačno, neke ovako efemerne historijske činjenice, u cjelokupnom je povijesnom kretanju — konkretno, hrvatske povijesti 11. stoljeća

¹ S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, Zagreb 1975, 172.

² Prvenstveno vidi: N. Radojčić, *Legenda o smrti hrvatskog kralja Dimitrija Zvonimira*, SKA, Glas 171, Beograd 1936, 1—85; zatim N. Klaić, *O legendarnoj smrti kralja Zvonimira*, *Istorijski zapisi*, God. 16, knjiga 20, Titograd 1963, 229—271; Eadem, *Problem Zvonimirove smrti u novijoj literaturi*, HZ XV, Zgb 1962, 271—288. Osim S. Gunjače, teoriju o nasilnoj smrti zastupao je u svojim djelima i Ferdo Šišić, posebice u: *Letopis popa Dukljanina*, Beograd 1928. Noviji prilog, ali bez svježih spoznaja i argumenata je: H. Morović, *Uz novi izvor o smrti kralja Zvonimira*, *Mogućnosti* 1961/2, 158—65.

— gotovo beznačajno. Pravi je zadatak, čije su rješavanje započeli prvenstveno N. Radojčić, pa i N. Klaić, ustanoviti koji su mehanizmi hrvatskog srednjovjekovnog društva uvjetovali nastanak i razvoj, a onda i zapisivanje u konačnoj formi legende o ubojstvu kralja. Kada se ona formirala, pod utjecajem kojih faktora, kako su joj pridodavane određene informacije, i kada je, konačno, zapisana? Nije li sam autor teksta hrvatske redakcije *Ljetopisa popa Dukljanina* dao svojoj verziji o Zvonimirovoj smrti specifični autorski pečat? Mnoga od ovih pitanja ostat će, na žalost, u ovom radu bez odgovora, jer nedostaje izvornog materijala, ali i historijskih radova koji bi se bavili psihološko-mentalnim procesima u hrvatskom srednjovjekovnom društvu. Nadam se da će moja razmišljanja, koliko god bila nedorečena, i, možda, neuvjerenljiva i netočna, potaknuti druge na vlastitu istraživanja ove ili slične problematike.

Iz navedenog jasno je da sam se opredijelio za verziju o prirodnoj Zvonimirovoj smrti. To, uostalom, i nije bilo teško. Naime, branilac teorije o nasilnoj smrti se od samog početka dokaznog postupka nalazi pred velikim, skoro nepremostivim teškoćama, kako bi očuvao imalo uvjerenosti mišljenju koje zastupa. Teško je objasniti činjenicu da stariji izvori — gotovo suvremena isprava kralja Stjepana II od 8. IX 1089. godine³ i splitski arhiđakon Toma⁴ govore redom o prirodnoj smrti. S druge strane mlađi izvori — *Ugarsko-poljska kronika*, vjerojatno iz 14. stoljeća,⁵ dodatak hrvatskoj redakciji LJPD,⁶ vjerojatno iz 15.⁷ te *Historia Salonitanorum pontificum*⁸ i *Chronicom breve regni Croatiae* Ivana Tomašića⁹ iz još kasnijih vremena govore o nasilnoj smrti. Ukoliko se ove nelogičnosti uspiju koliko-toliko objasniti, branilac teorije o ubojstvu suočava se s još težim problemima: pokušava valorizirati legendu u kojoj su događaji pobrkani, a godine netočne. Time legendarni elementi postaju sve očigledniji, pa ostaje sve teže očuvati historijsku jezgru priče i njezinu istinitost.

Otkriće i iskopavanje pet starohrvatskih — predromaničkih crkvice na Kosovu polju u selu Biskupija kod Knina — »pet crkviha na Kosovi« iz legen-

³ F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, Dio I, Čest 1 (do god. 1107), Zgb 1914, 287—8.

⁴ Toma Arhiđakom, *Kronika*, Split 1977, 55.

⁵ Vidi Radojčić, n. dj. 49—51.

⁶ U daljem tekstu HR LJPD, V. Mošin, *Ljetopis popa Dukljanina*, Zgb 1950, 67—8.

⁷ Radojčić, n. dj. 57, datira nastanak HR 15. stoljeće. Mošin, n. dj. 17, navodi mišljenje Jagića i Črnčića (I. Črnčić, »Popa Dukljanina Ljetopis po latinski i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku«, *Kraljevica 1874: latinska redakcija i hrvatska redakcija s dragocjenim uvodom i bilješkama*) koji jezičnom analizom sačuvanog rukopisa, prema obliku pojedinih riječi i novim izrazima, datiraju ga 15, ili čak prvom polovicom 16. stoljeća. Šišić, pak (Šišić, LPD, 115) smatra da je pripis 14. stoljeća u rukopisu samostana sv. Petra u selu u Poljicima, koji govori o hrvatskim banovima »a tempore regis Suetopelegi usque ad tempus Suinimiri regis Croatorum« svjedoči, da je njegov pisac imao u rukama hrvatsku redakciju Dukljaninova ljetopisa. Neologizmi su uneseni u tekst naknadno, radi lakšeg razumijevanja. Takva argumentacija ne čini mi se uvjerljivom, jer je pripis mogao nastati i kasnije. Uostalom, otkuda se može tvrditi da je »Svetopeleg« u pripisu morao biti prepisan iz HR? Neki Svetopeleg je vjerojatno živio u narodnoj svijesti, i pisac ga je mogao preuzeti iz predaje ili iz nekog drugog izvora, a da HR nije ni vidio. Time i argumentacija Šišića o naknadno unesenim neologizmima gubi svoj smisao.

⁸ N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, SAN, Knj. 399, Bgd 1967, 110—2.

⁹ Prema S. Gunjača, Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitolu kod Knina, *Rad JAZU*, 288, Zgb 1952, 257.

de — neće dobiti na vrijednosti i značaju ako se dokaže da je Dimitrije Zvonimir ubijen u njihovoj blizini, odnosno, neće izgubiti ništa od svoje izuzetnosti ako se tvrdi da je umro prirodnom smrću. Zato je trud koji je S. Gunjača uložio u dokazivanje Zvonimirove nasilne smrti suvišan — da bi legenda bila što vjerojatnija i uvjerljivija, morala se vezivati uz poznate lokalitete. Inkorporiranje »pet crikvah na Kosovi« u priču o ubojstvu, sagrađenih uistinu otprilike u doba Zvonimirove vladavine, samo dokazuje da su one postojale i nekoliko stoljeća nakon Zvonimirova vremena, do trenutka nastanka legende, ili se, do tog trenutka, svijest o njihovu postojanju održala u narodu.

Ne moramo tražiti nikakve suvremene izvore koji govore o prirodnoj smrti, da bi razbili i posljednje sumnje o netočnosti priče o ubojstvu — takve izvore nećemo ni naći. Mlađi Zvonimirovi suvremenici, ili kasnije generacije koje još nisu čule za legendu o ubojstvu nisu ni smatrale da je potrebno posebno naglašavati da je Zvonimir umro. Zato se ni od pisca isprave Stjepana II, ni od Tome Arhiđakona ne može očekivati da opišu kako je, na primjer, Zvonimir naglo obolio, pao u krevet i nakon nekog vremena umro. Takav ili slični detalji nisu ostali sačuvani ni o jednom vladaru narodne dinastije, pa čak ni o ličnostima kasnijih razdoblja, o kojima ipak postoji više izvornog materijala.

Dodatak u HR LJPD kazuje kako je Dimitrija Zvonimira ubio razlučeni narod na Kosovu polju — »nevini Hrvati«, u vrijeme saborovanja, kada je, potaknut pismom rimskog cara i pape pozvao hrvatski narod u križarski rat za oslobođenje Kristova groba i drugih svetih mjesta. Umirući, kralj je prokleo Hrvate da nikada ne bi imali gospodara od svog jezika, nego da bi uvijek tuđem jeziku podložni bili.¹⁰

Ovo bi bio ukratko ispričan sadržaj legende prema HR. I u ostalim izvorima koji govore o nasilnoj smrti, u osnovi je priča ista, i razlikuje se samo u nekim, u ovom trenutku, nevažnim detaljima. HR LJPD smatram najvažnijim izvorima iz više razloga, iako je moguće da nije i najstariji izvještaj o nasilnoj smrti. Ona je najopširnija i najvjerodostojnija, jer je priča zapisana na teritoriju na kojem je i nastala i na kojem se, tobože, događaj i zbio. *Ugarsko-poljska kronika* preuzela je samo podatak o ubojstvu kralja, ne ulazeći ni u kakve detalje. Priču koja je nepoznatim kanalima otišla sve do nekog redovnika u Maloj Poljskoj,¹¹ on koristi u političke svrhe. Pokušava dokazati, i to na vrlo providan način, kako su ugarska prava na Hrvatsku i Slavoniju stara i kako su etnički osnovana. Hrvati su ocrnjeni — ubojice su vladara, a hrvatski su vladari pohvaljeni, pa zato narod trpi zasluženu kaznu. Takav slijed događaja opravdava ugarsku intervenciju u Hrvatskoj, Mađari su osvetnici njihova rođaka Zvonimira. Time se, konačno, legalizira promjena dinastije i cijela vladavina Arpadovića.

Prije navođenja bilo kojeg drugog argumenta, nije li, uopće, teško povjerovati da bi Hrvati reagirali ubojstvom kralja, kada ih se zove u oslobađanje svetih mjesta. Koliko mi je poznato, bio bi to u evropskoj srednjovjekovnoj povijesti prvi slučaj da su podanici, rečeno pravnom terminologijom, »na mah« ubili svog vladara. Obično se ubojstvo kralja priprema duže vremena, a uvijek je produkt spleta političkih, ekonomskih, socijalnih i drugih faktora. Kako je u Zvonimirovo doba, prema piscu HR, država bila u svakovrsnom procvatu, ne proizlaze iz toga neki neposredni motivi ubojica. Osim toga, nisu

¹⁰ Mošin, LJPĐ, 67—8.

¹¹ N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zgb 1975, 49.

Zvonimira ubili samo »zli koje je on progonio«, nego, pisac naglašava, to je učinio cijeli narod — Hrvati. Piščeva je očevitna intencija da pokaže bogohulnost Hrvata, grijeh čitava naroda. Vidljivo je to iz njihova pitanja, kada im Zvonimir decidirano postavlja problem odlaska od kuće i oslobađanja Kristova groba: »A što nam je za to?« Izvorni materijal koji bi nam detaljnije ocrtao raspoloženja i razmišljanja Hrvata o tim stvarima u počecima križarskih ratova prilično je manjkav. Iz izvještaja Williama iz Tyra¹² i Raymonda iz Aguilersa¹³ može se zaključiti da Hrvati nisu bili previše gostoljubivi prema sudionicima 1. križarskog rata, kada su oni prolazili kroz Hrvatsku. To ipak ne znači da Hrvatima sveta mjesta ne bi znatčila baš ništa. Teško je da bi tako složno odbili pohod na oslobađanje Kristova groba, čije ime generacijama odzvanja u njihovim crkvicama i kapelicama. Da li je moguće da su pripadnici jednog kršćanskog naroda ne samo odbili otići u Svetu zemlju, nego su pri tome ubili i svog vladara?

Evropa je bila opsjednuta pohlepom, pobožnošću i željom za avanturama: svi su krenuli na Istok. Jednu od ovakvih grupa vodila je guska, srednjovjekovni simbol čarobnjaštva, jer nitko nije znao put. Neki su, kada su prošli poznate, susjedne krajeve i došli u nepoznate predjele, približavajući se svakom novom gradu pitali da li je to Jeruzalem.¹⁴ To su samo detalji koji karakteriziraju fanatiziranost masa, a nešto od takve, općevropske atmosfere moralo je stići i do Hrvatske.

Prema tome, priču o ubojstvu Zvonimira karakteriziraju ove nelogičnosti, odnosno nepreciznost, elementi legende koji potvrđuju naše uvjerenje da se uistinu radi o legendi:

Kako objasniti činjenicu da je Zvonimir bio već mrtav 1088/9. a da je opći poziv za oslobađanje svetih mjesta uslijedio tek nakon sabora u Clermontu 1095? Uostalom, karakteristično je da svi izvori o nasilnoj smrti navode kontradiktorne podatke o datumu ubojstva. U Ugarsko-poljskoj kronici vrijeme zbiljanja uopće nije precizirano, Tomašićeva »Kronika« zabilježila je 1057, HR 1080, a Historia Salonitanorum pontificum čak 1100. Bespredmetno je uopće dokazivati da je svaki od navedenih datuma pogrešan, odnosno, nemoguć.

Pobornici teorije o pogibiji nalaze protuargument: postoji pismo Aleksija Komnena Robertu Flandrijskom u kojem se još osamdesetih godina 11. stoljeća moli za pomoć u borbi protiv Turaka Seldžuka. Međutim, autentičnost tog pisma u najmanju je ruku dvojbena. Gunjača¹⁵ citira mišljenje Franza Dölgera, velikog autoriteta na području bizantske paleografije, koji smatra taj dokument za »Verfälschung«, što Gunjača prevodi kao »prijepis«. Međutim, prema kompetentnim izvorima »Verfälschung« znači »izopačenje, patvorenje«,¹⁶ i nema bitne razlike između tog termina i »Fälschung« — »krivotvorenje, patvorenje«,¹⁷ kao što bi to htio Gunjača. Tako Dölgerovo mišljenje nika-ko ne ide u prilog pobornicima teorije o nasilnoj smrti. Štoviše, i Paul Lemerle je smatrao da se radi o falsifikatu, a »postojanje nekog predloška je,

¹² F. Šišić, Priručnik, 402—3.

¹³ J. Šidak, Historijska čitanka za hrvatsku povijest I. Do ukidanja feudalnih odnosa god. 1848, Zagreb 1952, 32—33.

¹⁴ J. Prawer, The Latin Kingdom of Jerusalem, London 1972, 11.

¹⁵ Gunjača, Ispravci i dopune, III, 180—1.

¹⁶ G. Šamšalović, Njemačko-hrvatski rječnik, Zgb 1960, 1057.

¹⁷ Isto, 387.

naravno, nedokazivo».¹⁸ Nadalje, Lemerle smatra da su takvi nazori bliski nazorima iskazanima u σύνοφης χρονική Teodora Skoutariota, koja je nastala kao kompilacija — »Opća kronika« krajem 13. stoljeća. Teodor je bio pristalica Unije, bizantski ambasador u Rimu. Ovako falsificirano pismo proizvedeno je na Zapadu, kako bi se što bolje opravdali vlastiti postupci u križarskim ratovima. I Charanis¹⁹ smatra pismo najobičnijom krivotvorinom.

Gunjača, pa i neki drugi istraživači nisu, koliko se može suditi prema njihovim člancima, uspjeli doći do teksta tog pisma. A da jesu, sam bi se od sebe nametnuo zaključak da je to falsifikat »a posteriori«, jer pisac izbjegava navesti preciznije bilo kakav događaj ili ličnost. Sve je prepuno »loci communes«, uopćeno do maksimuma, a ipak mjestimice neprecizno.²⁰

Konačno, kada bi se i radilo o vjerodostojnom dokumentu, kako objasniti činjenicu da se on pojavio na saboru na Kosovu polju, ili čak to dokazati? Već je Radojčić²¹ pokazao kako se u HR izričito govori o papi i zapadnom caru. Tobožnje pismo piše bizantski car normanskom vojvodi u južnoj Italiji. Kako se onda »Aleksijeva akcija sasvim skladno podudara sa suštinom dodatka HR«, u što nas pokušava uvjeriti Gunjača?²²

Iako je već Grgur VII stalno planirao pozvati kršćanstvo u borbu protiv »Turaka«, ti su pokušaji bili još daleko od realizacije. U papinoj kancelariji tog vremena nema ni nagovještaja tome da su se poduzimale neke konkretne akcije u tom pravcu. Famosno pismo, koje je prema HR na Kosovo polje poslao papa, nema nikakve sličnosti s bilo kakvim dokumentom iz papinske kancelarije, pa čak ni s općim odrednicama njihove tadašnje praktične politike. Uostalom, u 1. križarski rat pozvani su i krenuli vitezovi isključivo s područja Francuske i južne Italije, otkuda bi se sada u njihovu društvu našli najednput i Hrvati? Jasno je da je osoba koja je ovaj podatak ubacila u legendu morala navesti neke ličnosti što pozivaju Hrvate u oslobađanje Jeruzalema. Pri tome mu se činilo da su to najprije mogli biti papa i zapadni car, zanemarujući ili ne znajući da radi ogromne kronološke i faktografske pogreške. Konstelacija snaga u piščevoj suvremenosti očigledno je dozvoljavala takav savez i zajedničko djelovanje, koje je bilo nemoguće u 11. stoljeću, u jeku borbe za investituru.

Uvidjevši da je nemoguće inzistirati na činjenici da je papa pozvao Zvonimira, a Zvonimir Hrvate u križarski rat, već je Šišić²³ tvrdio da »tude nema ni riječi o križarskim vojnama kao takvim«, a Gunjača samo nadovezao: »istina je samo to, da se vijest ne može primijeniti ni na pokušaj ni na ostvarenu krstašku vojnu, jer Zvonimirova smrt stoji vremenski po sredini između Grgurovih pokušaja i prvog krstaškog rata, te je, kad se to zna, suvišno natezati je bilo na jedno ili na drugo... radilo se o traženju obične pomoći cara Aleksija od Zvonimira, a preko pape protiv Seldžuka pod egidom oslobađenja Kri-

---

¹⁸ P. Lemerle, Byzance et La Croisade, Relazioni III, X Congresso Internazionale di Scienze Storiche, Roma 1955, 600—601. U raspravi N. Klaić, Problem smrti..., potkrala se pogreška — P. Lemerle nije autor članka »L'idée de la croisade chez les juristes du moyen-âge, već je to M. Villey, 565—594.

¹⁹ P. Charanis, Byzantium, The West and The Origin of The First Crusade, Byzantion, XIX, 1949, 17—36.

²⁰ Za tekst samo pisma vidi: Heinrich Hagenmeyer, Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088—1100 (Innsbruck, 1901), 129—136.

²¹ Radojčić, n. dj. 66.

²² Gunjača, Ispravci i dopune, III, 81.

²³ F. Šišić, O smrti hrvatskog kralja Zvonimira, Vjesnik hrv. arh. društva, nova serija VIII, 1905, 22.

stova groba«. ²⁴ Međutim, svi izvori govore izričito o cilju rata: HR — »osloboditi mesta . . . u kom bi položeno prislavno tilo njegovo«; HSP — »da bi se oslobodio grob slavnoga Krista«; Tomašić — »htio je i želio osloboditi Kristov grob« Gunjačine mistificirane formulacije »obična pomoć« i »egida oslobode nja Kristova groba« zapravo ne znače ništa drugo nego križarski rat u pravom smislu riječi. Uostalom, svi su se križarski ratovi vodili »pod egidom oslobođenja Kristova groba«, ali su ciljevi i ambicije križara bili puno širi od usko religioznih. Naposljetku, kako razlikovati »običnu« i neku drugu, možda »neobičnu« pomoć?

U nizanju nelogičnosti koje sadrži priča o ubojstvu kralja Zvonimira, moglo bi se ići unedogled. Zato bih se vratio osnovnom problemu — dakle, kako, kada i zašto je nastala i bila zapisana legenda o pogibiji Dimitrija Zvonimira?

Budući da se priča o nasilnoj smrti nalazi zabilježena u raznim izvorima koji su nastali u različito vrijeme i na različitim mjestima, mislim da se sa sigurnošću može ustvrditi da je legenda nastajala postupno, tokom dužeg vremenskog razdoblja. Pojedini su joj elementi pridodavani sukcesivno. Ona nije nikako nastala kao rezultat nečije malicioznosti, ali su je pojedinci i grupe mogli prilagođavati i upotrebljavati u skladu s vlastitim interesima. Prema tome, to nije djelo jednečnosti, niti je moguće da »se ta preobrazba morala dogoditi izvan Hrvatske«. ²⁵ *Ugarsko-poljska kronika*, kao vjerojatno izvor u kojem se pogibija spominje, vrlo je štur: »zbog njihova kralja Kazimira, kojega su izdali i sramotno ubili«. Zato je tekst HR onaj, od kojeg treba početi svaku analizu.

Opisi ubojstva u nekim se detaljima od verzije do verzije razlikuju, pa je doslovno prepisivanje jednog od drugog autora isključeno. Legenda se morala nekim putevima prenositi od mjesta do mjesta, s koljena na koljeno, a nastala je u spletu konkretnih političkih prilika, u interakciji sa zakonima širenja narodnih znanja i vjerovanja.

Zašto je nastala legenda baš o Zvonimiru i njegovoj nasilnoj smrti? Već je Toma Arhiđakon ustanovio da je »umro kralj Zvonimir i nije ostavio nijednog nasljednika od svoga potomstva«. ²⁶ Kratko je vrijeme kraljevaio Stjepan, ali je Toma ipak smatrao da je »nestao sav rod kraljevske krvi, i nije bilo više tko bi mogao u Hrvatskom kraljevstvu po pravilu prihvatiti naslijeđe. I tako se počne među svim velikašima kraljevstva zametati velika nesloga. I kada je posebno sad ovaj, sad onaj, iz težnje za kraljevanjem, tražio za sebe gospodstvo nad zemljom, izbiju bezbrojni grabeži, pljačke, klanja i sjemenja svih zločina. Nije, naime, prestajao jedan drugoga svakodnevno progoniti, napadati, klati«. Nakon tog interregnuma, koji se tako stravično manifestirao na mir i prosperitet u Hrvatskoj u razdoblju od petnaestak godina, dolaze Ugri. Njihova se vlast, osim Kolomanova dolaska i de iure nametanja vrhovništva, nije u Dalmaciji i njenim kolonovima praktički ni osjećala punih dvije stotine godina. Zvonimir je bio uistinu posljednji snažan vladar. Lako se moglo u svijesti kasnijih generacija iskristalizirati mišljenje da se svakovrsni procvat države za njegove vladavine mogao prekinuti samo nasilno — ubojstvom. Pogotovo je do zbrke moglo doći zbog činjenice da je posljednji hrvatski kralj »narodne krvi«, ili barem pretendent na hrvatsko prijestolje,

²⁴ Gunjača, Kako i gdje je . . . , 273.

²⁵ N. Klaić, O legendarnoj smrti . . . , 268.

²⁶ Toma Arhiđakon, n. dj. 55.

Petar, poginuo i to u sukobu sa osvajačima. Na primjer, može se ustanoviti da je za prvu polovicu 12. stoljeća pisac LJPD griješio 2 godine, za prethodno, 11. stoljeće za nekih 20 godina, za 10. stoljeće do stotinu godina itd.²⁷ Dakle, ako je pisac LJPD tako griješio u datiranju i kronologiji, određujući neke događaje i odoka, može se pretpostaviti da je netko živeći, otprilike, samo stoljeće, a možda i više nakon Zvonimirove smrti i Petrove pogibije, mogao pomiješati i spojiti ova dva događaja, iako ih dijeli otprilike desetljeće. Deset godina u razmaku od stotinu ili više godina, u vrijeme kada nije postojalo mnogo pisanih dokumenata, stvarno nije puno.

Sve su to premise koje su, u krajnjoj konsekvenci, dovele do sazrijevanja mišljenja da je Zvonimir morao biti ubijen.

Dovođenje Zvonimirova imena u svezu s križarskim ratovima odigralo se u vremenu kada je autoru takve kombinacije ona izgledala moguća. Kao i prilikom povezivanja Zvonimirova s ubojstvom hrvatskog kralja (Petra), tako je i sada lako moglo doći do zbrke i razlika od 7 godina (1088—95) je nakon nekog vremena zaboravljena, pa se u priči dogodilo da Zvonimirova vladavina i početak križarskih ratova koincidiraju.

Međutim, povezivanje »zlatnog doba«, ubojstva i poziva u križarski rat moglo se dogoditi tek u trenutku kada se pojam križarskog rata afirmirao u svijesti suvremenika — kreatora legende, kao istinski pozitivni čin u cilju iskorjenjivanja nevjernika. Takav stav još očigledno nisu razvili Hrvati u doba 1. križarskog rata. Za 2. i 3. križarski rat, ili za njihovu suvremenost, nema nikakvih podataka. U 4. križarskom ratu križari su osvojili Zadar, a mlađi suvremenik tog događaja Toma Arhiđakon pozdravio je i opravdavao njihovu akciju.²⁸ Zadrani su skrivali mnogo stvari, koje Toma poimence navodi, ali jednu im posebno spočitava: »... prezreli su zakon katoličke vjere i dopustili, da ih se heretičkim gnojem poškropi. Jer su gotovo svi, koji su se u Zadru smatrali plemenitijima i odličnijima, rado primali heretike i bili im naklonjeni«. Znači heretike treba uništiti, a kaznu su zaslužili i oni koji su im naklonjeni. Sigurno je da su »heretici« što ih Toma spominje pripadnici »crkve bosanske«. On piše sredinom 13. stoljeća, a do prvih reakcija zbog djelatnosti bosanskih »krstjana« dolazi u našim krajevima oko 1200. Iako je sigurno da su i svećenstvo na dalmatinskoj obali, pa i sam papa bili svjesni širenja bosanske hereze i tokom posljednjih desetljeća 12. stoljeća, opća uzbuna zbog njene rasprostranjenosti dignuta je tek tužbom dukljanskog kralja Vukana papi Inocentu III godine 1199.²⁹ Nakon toga, uključuju se i splitski i dubrovački nadbiskupi sa svjim svećenicima, papinski legati i opunomoćnici, ugarsko-hrvatski kralj i sam papa Inocent III.³⁰ Sve se, do daljnega, završava sporazumom na Bilinu polju 1203. godine, ali dvadesetih godina dolazi do nove uzbune, koja kulminira stvarnim križarskim ratovima protiv bosanskih heretika. Koliko je tih ratova uistinu bilo, koliki je bio njihov stvarni domašaj, nije pitanje koje nas ovdje zanima.³¹ Bitno je da su križarski ratovi vo-

²⁷ Mošin, LJPD, 18.

²⁸ Toma, n. dj. 76.

²⁹ Prema M. Brandt, Dubrovnik i heretička Bosna u prvoj polovini XIII stoljeća, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, Godina XII, Dubrovnik 1970, 29.

³⁰ Prema Brandt, n. dj. 30, Smičiklas, CD II, 333—4, 350—2; CD III, 14—5; 24—5.

³¹ Brandt, n. dj. 30—2. O tome i o nekim drugim problemima, detaljnije: J. Šidak, Studije o »Crkvi bosanskoj« i bogumilstvu, Zgb, 1975, 276—7, i na drugim mjestima; F. Šanjek, Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku, Zgb 1975, 56—7, 74—9.

đeni, da su se afirmirali i u stvarnosti, a i u svijesti dalmatinskih svećenika. Sveobuhvatna akcija nadbiskupa, pape, kralja niti jednog pripadnika katoličke crkve nije mogla ostaviti ravnodušnim. Svatko je u crkvenoj hijerarhiji za takvu akciju znao i bio je obavezan djelovati u skladu s djelovanjem viših od sebe. Uostalom, sve se to poklapa sa IV. lateranskim koncilom 1215. godine i njegovim odlukama koje predstavljaju polaznu točku sistematskih i energičnih akcija papinstva protiv hereza u Evropi. Refleks tih zbivanja nalazimo, dakle, i u djelu Tome Arhiđakona kada on prosipa svoj bijes na »heretike« i one koji ih štite.

Najnezahvalnije je donositi zaključke »ex silentio« izvora. Međutim, prema onome što nam danas nudi izvorni materijal, do pokretanja svijesti u određenim krugovima u Dalmaciji i Hrvatskoj što se tiče pozitivnosti križarskih ratova (prema današnjem stanju izvornog materijala), došlo je ne toliko pozivima pape na oslobađanje svetih mjesta i odlaskom križarskih vojski na istok, koliko narastanjem heretičkog pokreta u dalmatinskom zaleđu. Kako odnos Hrvata prema dotadašnjim križarskim ratovima ne dotiče nijedan suvremeni izvor, moguće je da Hrvati nisu puno razmišljali o tome što se uistinu događa u Palestini. Vijesti o tome mogle su u Hrvatsku stizati, prenošene od usta do usta, i sa nekoliko godina, pa čak i desetljeća zakašnjenja, prilagođavajući se općenitoj sporosti komunikacija.

Tako se, u trenutku kada crkva bosanska postaje realna opasnost, naglo pokrenula crkvena hijerarhija i počela pozivati na križarski rat. Može se pretpostaviti da su pozitivnost i svrsishodnost vođenja križarskog rata tek u tom trenutku za dalmatinsko svećenstvo postali očigledni.

Ovo bi mogao biti »terminus ante quem non« povezivanje nasilne smrti Dimitrija Zvonimira sa pozivima njegovim podanicima u križarski rat. A da li se može odrediti »terminus post quem non«? Čini se da je to vrlo teško. Sve do kraja 15. stoljeća, pa i kasnije Evropa govori o križarskim ratovima. Oni se vode protiv svih i svakoga, sve manje imaju veze s oslobađanjem Kristova groba, ali se i sve manje u njih kreće. Ipak, pojam vođenja križarskog rata u cilju iskorjenjivanja svakovrsnih nevjernika ostao je svjež mnogim generacijama, kako u Evropi tako vjerojatno i u Hrvatskoj. Pogotovo to važi za svećeničke krugove, u kojima je, pretpostavljamo, i legenda o Zvonimirovoj smrti nastala, ili, bila velikim dijelom formulirana.

Zapravo, uopće nije jasno koliko su takve legende, kao ova o Zvonimirovoj pogibiji, imale odjeka u narodnoj svijesti, kako su nastajale, tko ih je do tjerivao i širio. Pouka priče iz HR vrlo je slojevita, i ne zadržava se samo na, općenito, krivici Hrvata za ubojstvo vlastitog kralja, pa zatim njihovoj povijesnoj kazni koju su zaslužili, a sada je ispaštaju. Iz te se priče mogu izvući još neki zanimljivi detalji, od kojih je neke zapazio već Radojčić. Sve to nije mogao smisliti, ili čak napisati nenaobražen čovjek. Legenda se u takvom obliku, kako je zapisana u HR LJPĐ, mogla širiti i održavati samo u intelektualnim krugovima. Iz više razloga, to su opet mogli biti samo svećenički krugovi. Međutim, onako kako je legenda zapisana u *Ugarsko-poljskoj kronici*, odnosno, samo bilješkom da su Hrvati ubili svog kralja, mogla se održavati i širiti i u narodu — svaki je čovjek, čak i nepismen, mogao prihvatiti činjenicu da su Hrvati ubili svog posljednjeg kralja narodne krvi.

Kada je do Hrvata - Dalmatinaca mogla doći do svijesti spoznaja da su izgubili vladara narodne dinastije, pa da je, otkada su stranci došli na njihovo prijestolje, krenulo sve na lošije?

Vjerujem da je Toma Arhiđakom karakteristični svjedok za 13. stoljeće: on bilježi da je »nestao sav rod kraljevske krvi«. ³²Pitanje je što za njega znači stranac, i koliko uopće možemo govoriti o osjećaju zajedništva, ili čak nacionalnom osjećaju u srednjem vijeku, ³³ pogotovo kada se radi o kraljevskoj obitelji. Ono što splitski građani osjećaju prema ugarskom vladaru, prema pričanju Tome, nije neka ksenofobija (ugarski je vladar sada Koloman), mržnja prema strancu koji je zamijenio domaćeg, hrvatskog kralja. To je puno prije strah od stranca koji je došao s vojskom osvajati. Kasnije su se, kao što se vidi iz teksta, građani i kralj pomirili, zakleli na uzajamnu vjernost. Toma ne pravi nikakve razlike između Zvonimira, kojeg tek usput spominje, i, na primjer, Kolomanova predšasnika Ladislava, »valjanog u oružju, slavnog po vjeri i svetosti«. ³⁴ Dakle, čak se ističu pozitivne osobine Ladislava, gotovo se može reći da ga, u usporedbi sa Zvonimirom, Toma i favorizira. S druge strane, očito je da autor HR smatra da je pod Zvonimirom, ili, općenito, vladarima domaće krvi bilo bolje nego pod strancima.

Ako je takav nazor o pripadnicima dinastije Arpadovića postojao u Tomino vrijeme, on se početkom 14. stoljeća počeo ubrzano mijenjati. Dalmatinski su se gradovi uključili kao neposredni interesenti oko poslova hrvatsko-ugarske krune tek svojim protivljenjem izboru Roberta Anžuvinca. Međutim, tek Ludovikovim dolaskom u Dalmaciju, četrdesetak godina kasnije, njegova pokoravanja dalmatinskih gradova i zemalja u zaleđu, mogla se osjetiti vlast tih hrvatsko-ugarskih vladara, vladara »tuđeg jezika«. Bez obzira što danas možemo ocijeniti da je jačanje kraljevske vlasti u Dalmaciji imalo za njene žitelje nesumnjivo pozitivan ekonomski utjecaj, u tom trenutku je to izgledalo kao nametanje svoje volje, pa je moglo probuditi i protivljenje. Splitski kroničar A. Couteis ovako je opisao te događaje: »rezali su loze i stabla i sve obrađeno pustošili, splitske ljude ubijali i životinje krali. Za mnogo i više godina Ugri su nanosili štetu puku i narodu splitskom, jer se u to vrijeme Splitski i svi Dalmatinci nalazili pod zaštitom i vlašću Mlečana«. ³⁵

Ludovikovo podvrgavanje Dalmaciji svojoj neposrednoj vlasti moglo je u njezinih stanovnika roditi animozitet, ali nikako reakciju koja bi rezultirala stavom da je pod vladarima narodne krvi bilo jako lijepo, a da je, čim su došli na prijestolje stranci, krenulo na lošije. Takvo shvaćanje moralo je prouzročiti neko katastrofično stanje.

Radojčić je ustvrdio kako je »HR jedna cjelina po glavnom motivu legende o kazni za učinjeni greh«. ³⁶ Autor HR bio je time opsjednut — svako zlo mora biti kažnjeno, ono koje je izvršeno nad pravednima ponajviše. ³⁷

³² Toma, n. dj. 55.

³³ Koliko su feudanci bili dio svog naroda, a koliko isključivo svoje klase, teško je razmatrati za ovo razdoblje. Za kasnija razdoblja postoje radovi koji se tih problema dotiču (npr. najnoviji prilog — T. Raukar, Grofovi Celjski i hrvatsko kasno srednjovjekovlje, HZ XXXVI, 1983, 113—140), ali nisam siguran da su u ovom slučaju analogije umjesne. Isto tako, problem je kako su podanici doživljavali kraljeve i feudance — kao simbole državnosti, predmet obožavanja, ili je ipak postojao duboki klasni antagonizam i animozitet? Sva ta pitanja su u hrvatskoj historiografiji dosta oskudno rješavana za ovo razdoblje, a kada i jesu, dolazilo se neki puta i do shematiziranih rezultata, potpune glorifikacije ili potpunog odbacivanja, što očigledno ne odgovara stvarnom stanju.

³⁴ Toma, n. dj. 55.

³⁵ Legende i kronike, Split 1977, 196.

³⁶ Radojčić, n. dj. 58.

³⁷ Isto, 61.

Radojčić smatra da je legenda morala nastati u teškim trenucima za hrvatski narod. Međutim, tada nije morala nastati čitava legenda, nego se samo u nju morala inkorporirati ova povijesna kazna, motiv povijesne krivnje za počinjeni zločin.

Vrijeme nastanka HR je vjerojatno 15. stoljeće. Međutim, to je nesumnjivo doba suvremeno turskim provalama, kada se u tekstu mogao pojaviti izraz »harač«, preuzet iz turskog jezika. Jagić i Crnčić³⁸ prema toj riječi, pa i nekim drugima — barun, skupščina, datiraju postanak HR opravdano u to doba. Dakle, ako je Hrvate kazna za počinjeni grijeh trebala stići u piščevoj suvremenosti, a to nije 14. stoljeće, već 15, koji bi to događaji mogli biti?

Da bi odgovorili na ovo pitanje, neophodno je izvršiti nešto širu analizu analognih ili sličnih motiva u srednjovjekovnom kroničarstvu.

Motiv kazne za počinjene grijehe javlja se još kod Jeronima, kada opisuje barbarske upade u Carstvo: »Mi smo jandnici kad ili trpimo ili gledamo braću našu gdje toliko trpe, a opet živimo i one koji su se toga riješili držimo za bijedne negoli za blažene. Osjećamo da smo jednom Boga uvrijedili, ali ga ne mirimo. S naših grijeha jaki su barbari.«³⁹ Dakle, Rimljani su krivi i moraju ispaštati za počinjene grijehe.

Takav se motiv javlja i kod Tome Arhiđakona, u trenutku kada opisuje napad križara na Zadar 1202. godine. Rječnik i argumentacija koji se služi da bi obrazložio zašto su Zadranima morali pretrpjeti invaziju križara, vrlo su slični onima iz opisa Zvonimirove smrti u HR: »Obilujući, naime, bogatstvom, bili se naveliko pretjerali u objesti: bili su, naime, naduveni od oholosti, uzneseni od moći, hvastajući se za nasilja, likujući za pakosti. Ismjehivali su niže, prezirali više, te su mislili, da im nitko nije ravan...«⁴⁰ Dalje se govori o podršci Zadrana hereticima. Te su grijehe isplatili time što je »na dan sv. Krševana, koga su oni držali preslavnim, božanska osveta postala očigledna nad njima. Jer su tada Mlečani, izašavši iz lađa u gomilama, jurišali na grad, koji su začas zauzeli i za neko vrijeme pljačkom pri povlačenju sav pretvorili u pustoš«⁴¹ Kazna koja je snašla Zadrane i Rimljane nije nikakva apstrakcija, duhovna patnja, nego konkretno osvajanje i pustošenje. I LJPD obiluje primjerima ovakve vrste, iako bi to u užem smislu bio tek motiv krivnje, a ne motiv povijesne krivnje: zbog ocubojsstva, »srušila se bijeda na glavu njegovu, i pogibe on i sav njegov dom«,⁴² ili, zbog bratoubojstva, kažnjeni su i ubojica i cijela njegova obitelj — svi su pomrli.⁴³

Tražeci analogiju u 15. stoljeću, to bi možda mogla biti mletačka pripajanja dalmatinskih gradova počev od 1409, a još više turska pustošenja i, kasnije, osvajanja koja počinju već tridesetih godina 15. stoljeća. Ona se vremenom intenzivnija, a posljedice su »pljačkom ostavljena pustoš, upravo onako kako je to formulirao Toma opisujući osvojenje Zadra. Međutim, najznačajnija indikacija da je pisac HR mogao misliti na turska osvajanja kada je Hrvatima nametnuo tako tešku povijesnu krivnju, jest ponavljanje ovog motiva upravo za turska osvajanja u govoru Trankvila Andronika Dalmatinca Nijemcima 1541. godine: »...može se činiti sumnjivim što smo posljednjih godina

³⁸ Mošin, LJPD, 17.

³⁹ K. Rac i F. Lasman, Izbor iz stare književnosti kršćanske, Zgb 1917, 223—4.

⁴¹ Toma, n. dj. 76.

⁴² Isto, 77.

⁴³ Mošin, LJPD, 66.

⁴⁴ Isto, 77.

često bili poraženi. Da li se to dogodilo iz neznanja zapovjednika i zbog krivnje vojnika — a ja upravo mislim da je to prava istina — Bog se odvratio od nas i predao nas kao plijen neprijateljima jer nismo dostojni da nas dobrotivo pogleda kad smo se, otuđeni od name, vjere i ljubavi, svakom vrstom opačina od njega odmetnuli.⁴⁴

Autor HR morao je biti duboko nezadovoljan suvremenom situacijom u Hrvatskoj. Dolazak Anžuvina na hrvatsko-ugarsko prijestolje značio je aktivniju mediteransku politiku, uplitanje vladara »tuđeg jezika« u poslove dalmatinskih gradova. To se dogodilo već za Ludovika Anžuvina. Ti isti Anžuvinci su jednostavno predali dalmatinske gradove u vlast Mlečanima, a nisu uspjeli spriječiti ni turske prodore u dalmatinsko zaleđe i na obalu. Turski upadi ne dovode samo do gubitka hrvatskog teritorija, već i do migracija, siromašenja zemlje i drugih popratnih pojava, ne manje pogubnih po hrvatsko društvo. Mislim da je moguće pretpostaviti kako je pisac optužio Hrvate za ubojstvo kralja, a kao povijesnu kaznu nametnuo im sve ovo što ih je zadesilo, prvenstveno turska osvajanja, baš kao i Trankvil Andronik.

Iako bi ovo bili odgovori na prethodno postavljeno pitanje — kada, kako i zašto je nastala legenda o ubojstvu kralja Zvonimira, smatram da još nisu iscrpljene sve mogućnosti istraživanja kako priče, tako i cjelokupnih tekstova. Baš kao i u tekstovima humanista, tako se i u HR mogu pronaći mjesta koja pokazuju očit utjecaj njihove lektire, ne samo antičkih pisaca nego i kršćanskih otaca. Ponajviše se analizom teksta HR mogu dokučiti neke odrednice svjetonazora njezina pisca. Nadalje, dalja će razmatranja pripomoći da se prethodno iznesene pretpostavke o nastanku HR još jednom argumentiraju.

Pisac HR je Hrvat. HR je pisana hrvatskim jezikom i nastala je u hrvatsko-dalmatinskom kulturnom krugu. Pronašao ju je početkom 16. stoljeća splitski patricij Dmine Papalić u Krajini — Makarskom primorju u kući kneza Jurja Markovića iz plemena Kačića. Isprazno je raspredati o tome gdje je točno Hrvatska redakcija nastala, ali je sigurno to moralo biti u nekom od dalmatinskih gradova, ili, možda čak vjerojatnije, u nekom samostanu.

Naime, pisac HR bio je svećenik, crkvena osoba. Vjerojatnost takve pretpostavke, bez razmatranja bilo kakvih drugih argumenata, povećava činjenica da je pismenost u srednjem vijeku bila privilegija uskog kruga intelektualaca. Nadalje, biti samo »pismen« i biti sposoban stvoriti jedno ovakvo djelo, kakva je HR, dva su potpuno različita nivoa pismenosti. Osim malobrojnih patricija i ponekog notara, svećenici su jedini bili pismeni.

Autori svih izvora o ubojstvu Zvonimira bili su svećenici. I Tomašić, i autor HSP, i autor *Ugarsko-poljske kronike*. Kako se očigledno legenda o ubojstvu širila u svećeničkim krugovima, može se pretpostaviti da je i pisac HR bio svećenik.

Motiv povijesne krivnje kojeg možemo u kontinuitetu pratiti još od Jeronima, preko Tome Arhiđakona, djelomično i u LJPD, pa kod Trankvila Andronika, najbližeg vjerojatno vremenu nastanka HR, može se identificirati, jasno, i u HR, ali on ne postoji u djelima svjetovnih kroničara, na primjer, splitskih patricija Mihe Madijeva i A Cutheisa, iako je A Cutheis mogao vrlo lako u opis kuge u Splitu inkorporirati neki grijeh Splitskana za koji sada ispaštaju ka-

---

⁴⁴ Govori protiv Turaka, uredio i preveo Vedran Gligo, Split 1983, 250.

znu.⁴⁵ Iako je vjera u Trankvila, kao i kod drugih humanista, izgubila mnogo od svoje srednjovjekovne mističnosti, ipak je on zadržao ovaj tipično srednjovjekovni, kršćanski motiv.

Kršćanstvo na čudan način uzajamno povezuje »krivicu i patnju«. To je svijet moralnih pojmova i uvijek se postavlja pitanje: u kojoj mjeri patnja može namiriti »dugovanja«? U kršćanstvu je patnja spas. Njoj je kršćanin, a pogotovo obrazovani svećenik, mogao pripisati čitavu tajanstvenu mašineriju spasenja. Ni za naivnog čovjeka tog vremena, a pogotovo ne za pojedinca koji iz povijesnih kretanja nastoji razaznati strogu svrhovitost u formuli »grijež-kazna«, uopće nije postojala besmislena patnja. Jedina mogućnost izbjavljenja je kroz mučeništvo. Sve se ovo ni po čemu ne razlikuje od kršćanskog učenja. To je bitna karakteristika autorova svjetonazora i još jedna potvrda njegova svećeničkog podrijetla. Ujedno je to, čini mi se, i presudni razlog za ovakvu preradbu originalnog rukopisa LJPĐ.

U HR je stalno prisutan i motiv židovskog grijeha. Svi su Židovi optuživani, što pisac HR izričito i navodi, za ubojstvo Isusa — »i tako počеше upiti (misli se Hrvati — I. G.) kakono Židove vapiše na Isukrsta . . . i biše za svoj teg plaćeni oni prokleti i nevirni Hrvati krozi griha, zašto pogubiše svoga dobroga gospodina kralja Zvonimira, kako Židiji gospodina Isukrsta. I tako prokleti (!) Židiji inim služe, ne imajući oni od svoga jazika gospodina.«⁴⁶ Grijesi Židova poistovjećuju se s grijesima Hrvata. Kako Židovi trpe kaznu, tako moraju i Hrvati. Autorov stav o židovskom grijehu potpuno je u skladu s tadašnjim crkvenim nazorima. On je rezultat stalno rastuće crkvene kampanje protiv Židova, koja počinje s 1. križarskim ratom, vođenim ne samo pod geslom »oslobođenja Kristova groba od nevjernika« nego i »kažnjavanja bogoubica«. Upravo u to doba dolazi do prvih velikih pogroma u židovskim zajednicama u dolini Rajne. Tokom 13. stoljeća, a kasnije sve više, Židovi moraju nositi posebno označenu odjeću, što kulminira protjerivanjem iz zapadne Evrope i Španjolske, te osnivanjem inkvizicije. Toma Akvinski posebno naglašava da Židovi moraju trpjeti kaznu (doduše, ne zbog ubojstva Isusa, već zbog odbijanja da se pokrste): »... Židovi kojima je odlukom Grgura, Aleksandra, Klementa i Inocenta prepušteno da žive u svojoj tvrdokornosti za svjedočanstvo našeg istinskog otkupljenja, za vječno prokletstvo svoje zablude i, naposljetku, za primjer najteže kazne.«⁴⁷

Kod pisca HR je ovaj specifični antisemitizam (teško je nazore i osjećaje 15. stoljeća opisivati suvremenim kategorijama) bio posebno razvijen. Budući da na našoj obali, pa i šire, na teritoriju današnje Hrvatske i Jugoslavije, Židovi predstavljaju tek slučajne i malobrojne naseljenike (oni se masovnije doseljavaju tek nakon izгона iz Španjolske i Portugala 1492. godine), a i ti malobrojni prilično su nesmetano živjeli,⁴⁸ odnos prema njima u svjetlu njihove povijesne krivice bio je akademski problem. Mogao je biti tretiran u krugovima upoznatim s događajima u inozemstvu — odlukama crkvenih koncila, koji, počev od 1325. godine, a kasnije sve više, nameću posebna ograničenja židovskom stanovništvu, sve pod krinkom kazne Židovima. Takvi obaviješteni krugovi bili su ponajprije svećenički.

⁴⁵ Legende i kronike, 191—4.

⁴⁶ Mošin, LJPĐ, 67—8.

⁴⁷ Toma Akvinski, Summa theologica II—II, Qu. X, Art. 5, 6.

⁴⁸ D. Kečkemet, Židovi u povijesti Splita, Split 1971, 13—22; Artur Rosenberg, Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark, Wien-Leipzig 1914, kroz čitavo djelo.

Teška vremena u kojima je HR nastala rezultirali su stvaranjem legende o dobrom kralju koji »crikve poče čtovati i ljubiti... pomagati dobre, a progoniti zale... zemlja biše sva vesela, a gradovi puni srebra i zlata«.49 Teško je suditi o socijalnom podrijetlu autora ili samo zapisivača, ali je možda karakteristično: »i ne bojaše se ubogi da ga izji jaki, ni sluga da mu učini nepravo gospodin, jere kralj svih branjaše...«.50 Pretenciozno bi bilo zaključiti da je pisac bio borac za socijalnu pravdu ili jednakost u današnjem smislu riječi, ali je očigledno bio osoba koja zagovara pravednu vladavinu »dobrog kralja«.

Pisac je stavio »zlatno doba« hrvatske države u vrijeme Dimitrija Zvonimira, pa Radojčić⁵¹ vrlo dobro primjećuje: ako su Hrvati tako loši, kako je onda njihova zemlja mogla u to isto vrijeme tako prosperirati? Odjeljujući u hrvatskoj povijesti »zlatno doba« od doba pokvarenosti i zla koje mu je suvremeno, autor HR nesvjesno prihvaća poganske ideje o dobima svijeta. Naime, kršćanska je dogma nedvosmislena — povijest je jedinstvena, a za eventualni obračun s grijeshnicima treba čekati Sudnji dan. Antički nazor o tome najbolje je formuliran još od Ovidija,⁵² za kojeg postoje zlatno, srebrno, mjedeno i željezno doba. Ta 4 doba u razvitku ljudskog roda znače zapravo postupno moralno propadanje čovjeka od stanja potpune nevinosti pa do najveće moralne pokvarenosti. Ovidije počinje: »Zlatno je doba bilo prvo, kada se bez suca, svojom voljom i bez zakona radilo vjerno i pravo«. Doduše, autor HR naznačava da u Zvonimirovo vrijeme postoje »zli«, ali ih je kralj »progonio«.

Rajsko stanje u državi posljedica je dobrote vladara koji tada upravlja. »Taj motiv potiče iz drevnih vremena, kada se vjerovalo da sreća naroda i zemlje stoji samo od odnosa između plemenskog poglavice i bogova — što je vladar bolji, tim je bogovima miliji, i oni tim više dobra čine narodu mu i zemlji«⁵³ Ta mitska shvaćanja sjedinjena su kasnije s rimskim obožavanjem rimskog mira, navodi Radojčić,⁵⁴ što, čini mi se, može biti točno, ali nije i najvažnije. Radojčić, međutim točno naglašava da »su zbilja mnogovrsni motivi sarađivali pri stvaranju sjajnih slika državnog i narodnog stanja u doba dobrih vladara, miljenika i pomazanika božjih«.55

Pri svemu tome slika kralja ima posebnu ulogu. Da bi se legalizirao pred svojim podanicima, suparnicima ili neprijateljima, vladar je svoju vlast temeljio na religioznoj osnovi, na vjerovanju da je njegovo kraljevstvo vjeran odraz kraljevstva nebeskog. Zato se vladar predstavljao kao emanacija Boga ili njegov predstavnik na zemlji, čovjek kojem je Bog povjerio da se brine za njegove ljude. Kralj je »pun božanske mudrosti« — »rex dei sapientia plenus«⁵⁶ Upravo takvu sliku stvara pisac HR o Zvonimiru. Štoviše, on vladara — kralja poistovjećuje s kraljevstvom, a snažna država je »conditio sine qua non« opstanka u piscu suvremenim okolnostima, opasnostima od vanjskog neprijatelja. Ciceronova izreka »debet esse constituta civitas, ut aeterna sit«, nesvjesno

⁴⁹ Mošin, LJPĐ, 67.

⁵⁰ Isto, 67.

⁵¹ Radojčić, n. dj. 64—5.

⁵² Publije Ovidije Nazon, *Metamorphoseon Libri*, Doba svijeta, I, 89—150, u: D. Sabadoš — Z. Zmajlović, *Anthologia Latina I*, Zgb 1975, 121—2.

⁵³ Radojčić, n. dj. 75.

⁵⁴ Isto, 75.

⁵⁵ Isto, 75—6.

⁵⁶ Mošin, LJPĐ, 60.

je prisutna i u mislima autora HR. Proiv suvremenih opasnosti ne može se boriti ekonomskim ili političkim sredstvima, ili ne samo njima, već je, uz nezaobilaznu povijesnu kaznu koju Hrvati moraju otrpjeti, potrebno obnavljanje klasične, iskonske vrline, »virtus« kako su je shvaćali i nazivali Rimljani. Ne postoji nikakav drugi način nego uvjeriti Hrvate da bi se trebali ponašati drugačije nego do tada, a istovremeno ostvariti stoički ideal o dobrom kralju koji uvijek ugađa svojim podanicima. To je konkretan politički program pisca HR, ali on se vraća skoro 400 godina unatrag i sve to projicira u Zvonimirovu vladavinu.

Na kraju svoje analize Radojčić postavlja pitanje: da li je autor HR optužio Hrvate da su zli, da su sami krivi za svoju nesreću zato što ih je mrzio ili zato što je bio veliki rodoljub koji je patio zbog prezentnih nevolja? Da li je pisac bio Roman (kao npr. Toma Arhiđakon) ili Hrvat? Radojčiću se čini da je bio Roman, i za to svoje mišljenje ne navodi nikakve argumente. Drugim riječima, mrzio je Hrvate. Ne bih se s tim mogao složiti. Autor HR nije suvremenik Tome Arhiđakona, ne živi u 13. stoljeću, kada postoji eklatantni antagonizam između stanovnika dalmatinskih gradova i dalmatinskih zaleđa. Jedni su »Romani«, drugi su prezreni — »Hrvati« ili, po Tomi, »Goti«. 15. stoljeće donosi sa sobom jedan drugi osjećaj — počinje se javljati solidarnost, pa čak i osjećaj etničkog zajedništva, što bi se vrlo oprezno moglo ocijeniti kao preteča hrvatskog nacionalnog osjećaja. Sve se to događa pod utjecajem turskih provala.⁵⁷ Možda i u to vrijeme postoji animozitet između stanovnika primorskih gradova i stanovnika zaleđa, uostalom, kao što postoji i danas, ali se on više nikako ne može označiti kao »antihrvatski«, kao u vrijeme Tome. Naposljetku, mislim da argumentaciju o »prohrvatskoj« orijentaciji pisca HR može ponajviše osnažiti analogija sa humanistima — posebice Franom Andreisom, alias Trankvilom Andronikom i drugima kod kojih se motiv hrvatske krivnje javlja, nedvoumno, ne zato što mrze Hrvate pa im je neskrivena želja da što više trpe, nego zato da bi prezentne teškoće, shvaćajući ih kao ispaštanje prijašnjih grijehova, što brže i bezbolnije prebrodili.

Radojčićeva paralela između legende o Uroševoj smrti i Zvonimirovoj umjesna je i vrlo uspješna.⁵⁸ Međutim, navodeći Psalme i Proroke,⁵⁹ nije u potpunosti iskoristio sve mogućnosti koje ti tekstovi pružaju. Ustvrdio je, posve točno, »da su Psalme i Proroke naši stari najviše čitali i na njih se najčešće pozivaju. Psalmi su puni vapaja Gospodu da svakom plati po njegovim djelima, a u Prorocima se presipaju primeri božje kazne za učinjeni greh«. Iako neki od proroka, kao Danijel i Ezekijel, govore i opominju u ime Boga druge narode, Izaija⁶⁰ i pogotovo Jeremije⁶¹ opominju vlastiti. Jeremija je pri tome najsnažnije izrazio i motiv krivnje. Prema tome, motiv opominjanja i kažnjavanja vlastitog naroda postoji i kod proroka, i nema razloga ne prihvatiti mišljenje da je to isto činio i autor HR, pogotovo zato što je i Bibliju, a onda i Jeremiju, morao detaljno poznavati.

⁵⁷ Osjećaj zajedništva manifestira se u protuturskim govorima koje su humanisti pisali i držali tijekom 15. i 16. stoljeća, vidi: Govori protiv Turaka, n. dj. na raznim mjestima, npr. 331, 337.

⁵⁸ Radojčić, n. dj. 77—8.

⁵⁹ Isto, 82.

⁶⁰ Izaija izrekama »Bog dolazi na sud« (Izaija 3, 14), »dan osvete« (Izaija 63, 4) anticipira kršćanski posljednji sud za sve grešnike.

⁶¹ Jeremija je nagovjestitelj političke propasti židovske države i razorenja Jeruzalema, kao kazne za idolopoklonstvo i otpad od prave vjere.

Biblijskih motiva ima vrlo mnogo u različitim verzijama o nasilnoj smrti. Njih je unosio sam pisac teksta, prema svom nahođenju, kao zanimljive i zgodne detalje. U Tomašićevoj verziji Zvonimira su ubili u šatoru na spavanju, njegovi najbliži sluge — tajnik i pekarnik. Judita je ubila Holoferna, također dok je spavao u šatoru. I bitka na Kosovu 1389. završava sličnim događajem, a porivi ubojice su isti kao i Juditini — osveta. Izdaja bliskog suradnika u Zvonimirovu slučaju refleksi je spoznaje da je Judita bila Holofernova ljubavnica, a još više da je Juda kao bliski prijatelj, izdao Krista.

Zvonimira je ubio Tadija Slovinac, a kralj je na samrti rekao: »o nevjerni Slovinci, uvijek ste bili nevjerni i buntovni prema mojoj kruni ... Hrvati i Dalmatinci, iz dubine srca žalim što ste mi bili braća i veoma vjerne sluge ...«⁶² Ti podaci daju Tomašićevoj verziji još jednu zanimljivu dimenziju. Sada ubojice postaju »Slavonci«. Vjerojatno zato što Tomašić, kao Hrvat, ne može dopustiti da su njegovi ljudi — Hrvati, ubojice.⁶³ Tako je Slavonce ubacio naknadno.

Na kraju, postavlja se pitanje zašto je legenda izabrala za mjesto događanja baš Biskupiju kod Knina, odnosno, »pet crikvah na Kosovi«. Prvenstveno zato što je taj lokalitet stvaran, jer se legenda, ma koliko bila neistinita, pokušava vezivati uz istinite detalje. Svijest o tome da su crkve jako stare, ili, ako su već bile neke od njih ili sve porušene, da su postojale u vrlo davna vremena, mogao je biti presudan činilac prilikom ubikacije legende. Uostalom, Knin je bio jedan od centara hrvatske države, središte županije, naseljeni, utvrđeni grad, a u njegovoj neposrednoj blizini nalaze se Kninsko i Kosovo polje, plodna područja koja su, dokazano je, bila gušće naseljena nego ostali dijelovi države.

Godine 1353. po »nalogu hercega sazvani su plemići i staleži hrvatski na sabor u grad Knin. Na taj sabor biše pozvani javno ne samo svi plemići Hrvatskog Kraljevstva, nego i drugi ljudi kojega god staleža, a i osobita ugleda ... tako dođoše na sabor knezovi Frankopani ... napokon je na sabor došlo i crkvenih dostojanstvenika«.⁶⁴

Održavanje tog i, eventualno, takvih i sličnih sabora u Kninu, na koje su pozivani i »drugi ljudi kojega god staleža«, moglo je učvrstiti u uvjerenju nekoga u lancu širenja i prenošenja legende da su Zvonimira uistinu tamo i mogli ubiti. Svijest o tome da se nešto dogodilo ili moralo dogoditi oko Knina, potvrđuje i Tomašić, locirajući ubojstvo u Petrovo polje, samo desetak km južnije, od Kosova, prema Drnišu.

O vremenu nastanka nekih dijelova legende govori i ovaj citat: »... brata našeg Zvonimira molimo s vlasnici i pukom zemlje i kraljevstva ...«⁶⁵ Tko su ti »vlasnici zemlje« u Zvonimirovo doba? To bi prije moralo biti doba jačanja feudalnih obitelji, dakle, 14—15. stoljeće, mnogo prije nego li kraj 11. stoljeća.

Kada bismo, na kraju, pokušali odrediti samu jezgru legende o ubojstvu Zvonimira i njene kasnije dogradnje, mislim da bi se kao jedna od mogućnosti mogao ustanoviti ovakav redosljed:

---

⁶² Gunjača, Kako i gdje ..., 257.

⁶³ N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom ..., 488.

⁶⁴ Vjekoslav Klaić, Povijest Hrvata, Knjiga II, Zagreb 1975, 131.

⁶⁵ Mošin, LJPD, 67.

1. sama jezgra — ubojstvo kralja, povezivanje sa Zvonimirovim imenom
2. širenje jezgre, ubacivanje u povijesni kontekst — prvenstveno sazrijevanje svijesti o prestanku vladavine kraljeva »narodnog jezika«, posljednji je kralj Zvonimir, a zatim povezivanje s križarskim ratovima, i sve ono što iz toga slijedi — točna ubikacija događaja, sabor, čitanje pisma, nezadovoljstvo i ubojstvo
3. dodavanje pojedinih detalja koje je izvršeno već prema nahodanju sa-stavljača pojedine verzije o ubojstvu, neposredno prije ili u toku samog zapi-sivanja — motiv povijesne krivnje, ubacivanje Slavonaca, židovski grijeh, »vlasnici zemlje« itd.

U koja su doba nastajali ovako klasificirani dijelovi legende za sada je nemoguće točnije tvrditi. Za neke elemente pokušao sam odrediti samo »terminus ante quem non«, ali je »terminus post quem non« još veći problem. Na primjer, šturi prikaz smrti u *Ugarsko-poljskoj kronici* nije rezultat činjenice da priča u to vrijeme još uopće nije bila razvijena (samo npr. fakt da je Zvonimir ubijen), nego toga da Mađari od legende uzimaju tek toliko koliko im je potrebno. Jedino bi se za nazor o »posljednjem vladaru od Hrvata« moglo tvrditi da je nastao prije pisanja Tome Arhiđakona, koji je to prenio u otprilike sličnoj formi kao i HR, ali ne s toliko malicioznosti. Ako je ova teza i prihvatljiva, za sve ostale elemente čak se ni domišljanjem ne može ustanoviti ni približni »terminus post quem non«. On bi se mogao protegnuti i do u 15. stoljeće, do trenutka zapisivanja priče u HR, za gotovo sve preostale elemente spomenute pod 2 i 3. Ipak, i to ostaje samo nagađanje.

Ubojstvo kralja, kao osnovni motiv u legendi ima duboku konotaciju, mnogo veću nego što se to na prvi pogled čini. Očigledna je analogija s ubojstvom Isusa — židovskog kralja, kojeg su ubili njegovi podanici Židovi.

Vladara se uvijek može poistovjećivati sa Isusom, što potječe još iz primitivnih društava kada ga se povezivalo sa plemenskim idolom. Narod se identificira s vladarom. To nije slučaj samo u primitivnim ili srednjovjekovnom društvu, takvo shvaćanje sačuvalo se gotovo do danas. U trenutku kada velike ličnosti nestanu, narod uvijek tome pokušava pronaći nadnaravne uzroke. Bez ikakve povijesne i logičke osnove, stvaraju se mnoge teorije o smrti velikih ljudi.

Čovjeku se još u primitivnim društvima, a zasigurno i u srednjem vijeku, nametao osnovni problem, o kojem je intenzivno razmišljao: život i smrt. Prvenstveno život: rođenje, rast, održavanje života, borba protiv gladi i bolesti, što sve pretpostavlja redovitu prehranu. Prehrana i plodnost su dvije osnovne preokupacije ljudi u svim civilizacijama sve do suvremenosti.

Da bi se to osiguralo, potrebno je umilostiviti boga, potrebno je prinijeti žrtvu. Do ovog trenutka, mislim da su razmišljanja Hrvata bila u skladu ili čak identična s ovim općenitim stavovima. Međutim, sve je to trebalo prilagoditi kršćanskom učenju. Krist, sin božji, kralj na zemlji, žrtvovao se — umro je na križu i — iskupio ljudske grijehe. U neku ruku se i Zvonimir žrtvuje, on naposljetku iskupljuje hrvatske grijehe, ali hrvatski narod zbog tog zločina mora biti kažnjen.

Ubojstvo kralja kao motiv stalno se ponavlja u mitologijama raznih naroda. Apstrahirati treba u ovom razmatranju da li se ubojstvo uistinu i dogodilo, važno je da postoji u svijesti naroda. Još su Egipćani u preddinastičkom razdoblju ubijali svog vladara nakon 30 godina vladavine pod izlikom da je

star i nesposoban da vlada. Zato se kasnije slavila i svetkovina Seta — na njoj je simbolički ubijan ostarjeli vladar i dovođen na prijestolje novi. I Oziris je, prema mitu, ubijen, ali je svake godine ponovo oživljavao.

Da bismo susreli motiv ubijenog kralja, ne treba ići suviše daleko. I u LJPD, a i u HR, ima ga napretek: »... vladao je... Pribislav, koji počini mnogo zlodjela. I tako se u neko vrijeme pobuniše bosanski velikaši s nekim drugima i ubiše kralja, a tijelo mu bace u rijeku. Tada njegov sin Krepimir... sve njih pohvataju, unište ih i pobiju najgorom smrću«. ⁶⁶ Nema opravdanja za kraljeve ubojice, čak i ako čini zlodjela. Ubojice su pravedno kažnjene, misli pisac LJPD, a u HR je to doslovno prevedeno, »najgorom smrću« — »morteque pessima necaverunt eos«. Osim toga, ubojstvo je dugo pripremano, prethodila mu je buna, a to je puno logičnije od izvještaja o Zvonimirovoj smrti.

Ukoliko kralj ubije kralja —svog oca, i onda je kazna opravdana — »srušila se bijeda na glavu njegovu, i pogibe on i sav njegov dom«. ⁶⁷

I Vladimir je ubijen, a ubili su ga zli ljudi. ⁶⁸ On je bio idealan vladar, a odmah nakon smrti crkva ga je proglasila svetim.

I češki knez Vaclav (921—929) je ubijen, nakon feudalne pobune i pokreta masa, uzrokovanih njegovom tiranskom vladavinom. ⁶⁹ Usprkos tome, crkva je i tako lošeg vladara (za naše pojmove) proglasila svetim. Ovaj postupak osvjetljava jedno mjesto u »Prvoj staroslavenskoj legendi«: »I svatko, tko se pobuni protiv svog gospodara, nalik je Judi«. ⁷⁰ To govori o posvećenju, sakrosanktnoj, nedodirljivoj osobi vladara, ali i o tome koliko su prizori iz Isusova života bili prezentni u svijesti srednjovjekovnih kroničara.

Na kraju, možemo se zapitati: zašto su ova dva ubijena vladara postali sveti, gotovo u isto vrijeme i na vrlo sličnom — slavenskom prostoru, kao i Zvonimir, a on sam nije? (Primjere navedene iz LJPD ne može se smjestiti u konkretan povijesni kontekst, pa su u njima moguće svakojake nepreciznosti, a onda i različita tumačenja.) Da je uistinu bio ubijen, Zvonimir bi sebi sigurno priskrbio aureolu mučenika, postao bi »blaženi« ili »sveti«, jer je, osim što je bio hrvatski kralj, i njegova politika svakako išla u prilog crkvenim interesima. Međutim, kako nije bio ubijen, nije ni mogao biti posvećen.

I šesta i sedma glava u aktima splitskih sabora govore o ubojstvu vladara — »ukoliko božjom odlukom u narodnoj buni bude ubijen vladar pokrajine (»princeps provincie«), ⁷¹ pa zatim o ubojstvu gospodara — »sicut Judas, dominum suum occident«. Zato se čini da je motiv ubijenog vladara (kralja) stalno bio prisutan u narodnoj svijesti, čak i kada nije bilo neke ličnosti uz koju bi se vezivao.

Osnovni motiv legende o Zvonimirovoj pogibiji — ubojstvo kralja, potekao je iz dubine naroda. Ubijeni kralj je stalno lebdio u svijesti običnog čovjeka onog vremena, u jednom se trenutku spojio sa Zvonimirovim imenom — netko ga je možda pobrkao s poginulim kraljem Petrom, i, kako je takva kombinacija izgledala prilično vjerojatna, a nadodavanjem novijih i novijih

⁶⁶ Isto, 60.

⁶⁷ Isto, 66.

⁶⁸ Isto, 79—84.

⁶⁹ Istorija Čehoslovakii, tom I, Moskva 1956, 63—5.

⁷⁰ Isto, 65.

⁷¹ F. Rački, Documenta, 191.

elemenata još vjerojatnija, preuzeli su je i pisci, otišla je i do Ugarske ili, čak, do Poljske. U takvom, kompliciranom obliku, postala je baština isključivo intelektualnih krugova. Iz naroda je mogla poteći i narod je konačno prihvatio samo činjenicu da je ubijen neki kralj, možda je netko i znao da je to Zvonimir, a sve ostale pojedinosti bile su isuviše teške da bi se mogle zapamtiti.⁷²

Na podlozi tradicionalnih narodnih vjerovanja o ubojstvu kralja nastala je, sukcesivno, cijela legenda o Zvonimirovoj pogibiji. Kako je u potpunosti odgovarala onovremenim shvaćanjima o sudbini istaknutih ličnosti, a i naoko logično se uklopila u povijesni kontekst, snažno je odjeknula u određenim društvenim krugovima i više je puta zapisana, pa se tako očuvala i do naših dana.

---

⁷² I S. Gunjača potvrđuje da se u narodu u Biskupiji sačuvala predaja o ubojstvu kralja, ali narod čak nije ni zapamtio njegovo ime — Gunjača, *Ispravci i dopune*, III, 110.

Zusammenfassung

WIE, WANN UND WARUM IST DIE SAGE ÜBER DEN TODE KÖNIG ZVONIMIR'S ENTSTANDEN?

(Beitrag zur Forschung der Sagenentstehung in der Gesellschaft
des Mittelaltertum in Kroatien)

Ivo Goldstein

Viele Forschere der Kroatischen Geschichte haben sich in den letzten 100 Jahren mit dem Tode König Zvonimir's befasst. Der Autor meint dass der König eines natürlichen Todes starb und dass die Sage von seiner Ermordung erst in späteren Zeiten entstand. Deswegen bemühte er sich die Ursachen festzustellen die in der mittelaltertümlichen Gesellschaft Kroatien's zur Entstehung dieser Sage dazubrachten. Wann hat sich die Sage gebildet, was hat das Bilden beeinflusst, wie haben sich neue Informationen angesammelt, und wann ist die Sage endlich schriftlich zusammengefasst?

Nach der Analyse der Quellen und der erreichbaren komparativen Unterlagen, hat der Verfasser die folgende Entstehungschronologie der Legende über den Tode Zvonimir's vorgeschlagen:

1. Kern der Sage — der Königsmord, dann erst verbunden mit dem Name Zvonimir's. Der Beweggrund des Mordes entstand in der Volksbewusstheit, und man kann ihm bei vielen Völkern schon seit der Urzeit folgen.

2. Die Erweiterung des Kern's und deren Eingliederung in die geschichtlichen Begebenheiten — vor allem das Reifwerden der Vorstellung über dem Ende der Herrschaft der »Könige der Volkssprache«, von denen der letzte Zvonimir war. Dann die Verbindung des Mordes mit dem ersten Kreuzzuge, den man als Vernichtungskampf gegen die Abergläubischen positiv beurteilt. Es folgen die zusätzlichen Teile der Sage: die präzise Ortsbestimmung, die Volksversammlung am Felde Kosovo, die Briefvorlesung, die Unzufriedenheit des Volkes, und zu Ende der Mord.

3. Ergänzungen mit verschiedenen Einzelheiten, abhängig von dem Verfasser der Version: die Judensünde, die biblische Motive, der Schuld der Ankömmlinge aus Slawonien, das Motiv des geschichtlichen Schuld des kroatischen Volke.

In so einer komplizierter Form konnte sich die Sage ausschliesslich in den intellektuellen Kreisen verbreiten.

Aus der kroatischen Redaktion der Jahrbücher Priester Dukljanin's als der Hauptquelle der Mordsage, ergibt sich die Sünde der Kroaten als das Hauptmotiv. Sie haben Zvonimir getötet, sie müssen es büßen. Zvonimir ist ein guter König gewesen, der die »Kirche achtete«, »den Braven half, und die Schlechten verfolgte«. Das war die »goldene Zeit« des kroatischen Königreichs. Die Sage entstand in schweren Zeiten für das kroatische Volk, der Verfasser denkt während der türkischen Vorstöße im 15. Jahrhundert.

Das Christentum verbindet »Sünde und Leiden« auf eine besondere Art. Dem Leiden konnte jeder Christ, und besonders jeder gebildete Priester, einen ganzen geheimlichen Aufbau der Erlösung zuschreiben. Die einzige Möglichkeit der Erlösung ist durch das Märtertum, und das sind die türkischen Eroberungen.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

vol. 17

Z A G R E B

1984.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATIČKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 600 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859,1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SRH pod br. UP-547,2 — 84 — 1984

RADOVI 17

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor
Ivan Tolj

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANDRIĆ mr Jasna, Filozofski fakultet, Zagreb
ANTIĆ dr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija Krčka 1, Zagreb
ANTOLJAK dr Stjepan, Zajčeva 31, Zagreb
BERTOSA dr Miroslav, Karličeva 12, Pula
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet, Zagreb
GOLDSTEIN Ivo, Filozofski fakultet, Zagreb
JURIĆ Radomir, Arheološki muzej, Zadar
JURIŠIĆ Ivan, Rakusina 12, Zagreb
LUCIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, Palmira Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb
MIROŠEVIĆ mr Franko, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SHH, Zagreb
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
POPOVIĆ mr Štefanija, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
RAUKAR dr Tomislav, Filozofski fakultet, Zagreb
STANČIĆ dr Nikša, Filozofski fakultet, Zagreb
STRČIĆ dr Mirjana, Kumičićeva 42, Rijeka
SZABO dr Agneza, Muzej grada Zagreba
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
ZORIĆ Damir, Salopekova 18, Zagreb